

Arbitraż międzynarodowy jako sposób pokojowego rozstrzygnięcia sporów

XX wiek przyniósł doniosłe zmiany w wielu dziedzinach. Jedną z takich zmian było przewartościowanie poglądów dotyczących rozwiązywania konfliktów międzynarodowych. Odejście od stosowania siły pociągnęło za sobą szybki rozwój pokojowych metod rozstrzygnięcia sporów. Niektóre sposoby, znane od setek lat i funkcjonujące na podstawie zwyczaju międzynarodowego stały się na tyle znaczące, iż zostały ujęte w konwencjach międzynarodowych. Jedną z metod był arbitraż międzynarodowy. Pod koniec wieku dwudziestego pojawiły się w doktrynie głosy kwestionujące przydatność arbitrażu. Również praktyka podmiotów prawa międzynarodowego zdawała się odchodzić od stosowania tej metody.

Celem niniejszej pracy jest dokonanie analizy perspektyw rozwoju głównych odmian arbitrażu międzynarodowego. Zagadnienie zostanie zanalizowane w świetle przepisów prawa międzynarodowego oraz praktyki podmiotów prawa międzynarodowego, w tym państw i Stałego Trybunału Arbitrażowego.

Hipotezą badawczą pracy jest twierdzenie, iż arbitraż międzynarodowy jest optymalną metodą rozwiązywania konfliktów międzynarodowych z uwagi na czas trwania postępowania i swobodę stron w kształtowaniu procedur rozstrzygnięcia spraw. W niedalekiej przeszłości powyższy fakt stanie się przyczyną częstego sięgania po metodę celem rozstrzygnięcia sporów między państwami oraz między państwem a innymi podmiotami prawa międzynarodowego.

W celu rozwinięcia problemu badawczego postawiono następujące pytania:

1. Jaka jest definicja arbitrażu międzynarodowego i jakie działania podmiotów prawa międzynarodowego zawierają się w tym pojęciu?
2. Jaka jest geneza arbitrażu i jak przebiegał proces rozwoju tej metody?
3. Jakie czynniki wpływają na rozwój arbitrażu?
4. Jakie są zalety arbitrażu i jakie ryzyko podejmują podmioty decydując się na przekazanie rozstrzygnięcia sporu arbitrom?

W pracy posłużono się metodą historyczną z wykorzystaniem metody porównawczej i elementów statystyki.

1. Istota arbitrażu

Arbitraż międzynarodowy, inaczej rozjemstwo polega na rozstrzygnięciu sporu między państwami za pomocą orzeczenia wydanego przez jednego lub więcej arbitrów wybranych przez strony¹. Powyższa definicja oparta jest na art. 37 Konwencji Haskiej z 1907 r. o pokojowym załatwianiu sporów: „Arbitraż międzynarodowy ma za zadanie rozstrzygnięcie sporów między państwami przez sędziów przez nie wybranych na zasadzie poszanowania prawa. Zastosowanie arbitrażu pociąga za sobą obowiązek poddania się z dobrą wiarą jego wyrokowi”. Powyższa definicja charakteryzuje arbitraż w ujęciu prawa międzynarodowego publicznego. Na arenie międzynarodowej rozsądzone są również spory pomiędzy państwem a osobą prawną lub fizyczną, jak również między osobami prawnymi. Podczas rozstrzygania powyższych sporów stosowane są również procedury rozjemcze. Należą do kompetencji Stałego Trybunału Arbitrażowego. W dziedzinie arbitrażu nie istnieje ścisły rozdział między prawem publicznym a prywatnym, zarówno jeśli chodzi o instytucje orzekające, jak i normy, na podstawie których instytucje prawne wyrokują.

Podstawą poddania sporu rozstrzygnięciu arbitrażowemu jest porozumienie zawarte przez strony w formie specjalnej umowy (kompromisu arbitrażowego) lub klauzuli zawartej w umowie. W porozumieniu powinno się określić przedmiot sporu, sposób powoływania arbitrów, ich kompetencje, reguły proceduralne i prawo, jakie ma zostać zastosowane².

Rozstrzygnięcie sporu międzynarodowego nie zawsze następuje w tej samej formie. Wyróżniono cztery metody, którymi może posłużyć się arbiter:

1. może wziąć pod uwagę ogół stanowisk reprezentowanych przez obie strony i oprzeć werdykt na jednym;
2. może oprzeć werdykt na ostatnim stanowisku jednej bądź drugiej strony;
3. może wydać decyzję nie opartą na stanowisku żadnej ze stron;
4. może wydać orzeczenie kompromisowe, uwzględniając stanowiska obu stron³.

Strony mają prawo, w ramach kompromisu arbitrażowego, ograniczyć spektrum decyzji arbitra do jednej bądź kilku z możliwości. Porozumienie stron jest wiążące dla orzekających, a nieprzestrzeganie ustaleń może spowodować uznanie wyroku za nieważny. Przykładem jest nieuznanie przez Kanadę i Stany Zjednoczone orzeczenia arbitra w sporze o granicę północno-wschodnią. Arbiter zapytany w kompromisie, która z dwóch linii stanowi granicę, wskazał trzecią⁴.

Procedury arbitrażowe są przeprowadzane przez sędziów wybranych przez strony. W tej kwestii również wykształciło się kilka praktyk postępowania:

¹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1994, s. 339.

² W. Czaplński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 1999, s. 476.

³ G. Raymond, *Conflict Resolution and the Structure of the State System*, Montclair 1980, s. 10.

⁴ W. Czaplński, A. Wyrozumska, *op.cit.*, s. 477.

1. Tradycyjny system „europejski” polegający na przekazaniu sporu do rozstrzygnięcia szefowi wybranego państwa trzeciego. Model powyższy stosowano w średniowieczu. Arbitrem była wybierana jednostka, która nie tylko posiadała autorytet, ale także dysponowała środkami koniecznymi do wyegzekwowania orzeczenia⁵.
2. System „amerykański” polega na przekazaniu sporu trzyosobowej lub pięciosobowej komisji mieszanej. Jeden z arbitrów, określany jako superarbitr, jest osobą neutralną, wytypowaną wspólnie przez obie strony. Pozostali są przedstawicielami stron, wybieranymi w równej liczbie przez strony konfliktu. Inną odmianą systemu amerykańskiego jest wytypowanie trybunału mieszanego, w którego skład wchodzi trzech arbitrów wybranych zgodnie przez strony spośród obywateli państw trzecich oraz po jednym przedstawicielu stron konfliktu⁶.

Kolejny podział procedur arbitrażowych wyróżnia arbitraż fakultatywny i obligatoryjny. Część doktryny przychyliła się do opinii, że arbitraż obligatoryjny zachodzi, gdy strony w uprzednio zawartej umowie uzgodniły, iż na żądanie jednej z nich spór zostanie przekazany do rozstrzygnięcia arbitrom⁷. W innych głosach wskazuje się na fakultatywność rozwiązania, gdyż skorzystanie z arbitrażu zależy wyłącznie od woli stron. Zgodnie z powyższym stanowiskiem przymusową formę miałyby arbitraż, gdyby zapis pojawił się w konwencji międzynarodowej, w której regulowanoby jednocześnie procedury arbitrażu. Próby wprowadzenia regulacji były podejmowane kilkakrotnie na forum Zgromadzenia Ogólnego, jednak nie uzyskały akceptacji⁸. W konwencji o koncyliacji i arbitrażu KBWE z 15 grudnia 1992 r. przewidziano arbitraż obligatoryjny wyłącznie za porozumieniem stron.

W doktrynie prawa międzynarodowego opracowano typologię arbitrażu ze względu na zakres rozstrzyganych spraw. Wyróżnia się cztery kategorie:

1. sprawy odnoszące się do zobowiązań umownych i spraw finansowych oraz interpretacji i zmian umów międzynarodowych;
2. sprawy zorientowane na traktowanie mieszkańców, obcych i mniejszości narodowych;
3. sprawy koncentrujące się wokół własności i władzy jurysdykcyjnej nad terytorium, łowiskami;
4. konflikty dotyczące morskich napadów, konfiskat, wojen domowych i operacji wojskowych.

Zaproponowany podział został oparty na ocenie znaczenia sporów na arenie międzynarodowej. Nie ma bezpośredniego znaczenia sfera stosunków, których dotyczy przedmiot sporu. Dlatego różne tematycznie sprawy zostały umieszczone w jednej

⁵ M. Iwanejko, *Spory międzynarodowe*, Warszawa 1976, s. 216.

⁶ R. Bierzanek, J. Symonides, *op.cit.*, s. 340.

⁷ *Ibidem*.

⁸ M. Iwanejko, *op.cit.*, s. 221.

kategorii. Przydatne dla celów analizy rozwoju metody arbitrażowej wydaje się porównanie typologii z przedstawionym podziałem na arbitraż w systemie europejskim i amerykańskim. W statystykach wskazuje się jednoznacznie na przewagę trybunałów. Przewaga jest najbardziej wyraźna w pierwszej grupie spraw (76 % spraw poddanych arbitrażowi rozpatrywanych przez trybunały), najmniejsza różnica dotyczy grupy drugiej (58% spraw przekazanych trybunałom)⁹.

W spostrzeżeniach udowodniono różnorodność form postępowania arbitrażowego, która będzie wpływać na dalszą część pracy. W ocenie możliwości rozwoju analizowanej metody należy uwzględnić wszystkie wyróżnione przejawiane formy i tendencje. Generalizacja trendów rozwoju jest niewskazana z uwagi na znaczące różnice a nawet przeciwieństwa kierunków zmian.

W świetle ustaleń o procedurze arbitrażowej można mówić wyłącznie mając na względzie najczęściej stosowane ustalenia. Zwykle występują dwie fazy, pisemna i ustna. Zawierają odpowiednio zapoznanie uczestników procesu z memoriałami i kontrmemoriałami stron oraz ustne podsumowanie stanowisk. W sentencjach zawiera się zwykle uzasadnienie, które jest wiążącą dla stron, zgodnie z art. 37 Konwencji Haskiej. Warunkiem obowiązywania orzeczenia jest, przestrzeganie przez arbitra procedur ustalonych przez strony¹⁰. Zgodnie z art. 83 Konwencji Haskiej z 1907 r. istnieje możliwość rewizji orzeczenia, jeśli strony nie postanowiły inaczej. Podstawą rewizji może być wyłącznie nowy fakt, nieznan w czasie wydania wyroku, a mogący mieć wpływ na brzmienie orzeczenia. Przykładem wykorzystania art. 83 konwencji była sprawa między Stanami Zjednoczonymi a Meksykiem z 1874 r., w której trybunał orzekł w oparciu o błędne przekonanie, iż meksykańskie obywatelstwo jest oparte na prawie ziemi. Pytania o normy prawa wewnętrznego przed sądem międzynarodowym są traktowane jak pytania o fakty i mogą stanowić podstawę rewizji¹¹.

2. Rozwój instytucji arbitrażu w stosunkach międzynarodowych

Nie można mówić o przyszłości instytucji rozjemstwa nie analizując genezy i wcześniejszych tendencji rozwojowych.

Arbitraż jest jednym z najstarszych sposobów pokojowego załatwiania sporów, znanym i stosowanym w starożytności. Metody opisywanej używano również w średniowieczu. Uniwersalizm kultury średniowiecznej umożliwił sądzenie według ogólnie uznanych zasad. Rolę arbitrow pełnił monarchowie, cesarze i papież. Za akt początkujący nowożytny arbitraż uważa się traktat Jaya z 1794 r., zawarty między Stanami Zjednoczonymi a Wielką Brytanią. Na podstawie traktatu utworzona została

⁹ G. Raymond, *op.cit.*, s. 21.

¹⁰ W. Czaplński, A. Wyrozumska, *op.cit.*, s. 477.

¹¹ M. Green, *International Law*, London 1987, s. 279.

komisja arbitrażowa w celu rozstrzygnięcia sporów powstałych w wyniku wojny o niepodległość. Procedury ustalone w akcie zostały zastosowane ponad sto razy w XIX wieku przy rozwiązywaniu sporów międzynarodowych. Wkład Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych miał nadal wpływ na kształtowanie się rozjemstwa.

Spór państw w sprawie statku „Alabama” dał początek nowemu typowi organu rozjemczego, złożonego z arbitrów wyznaczonych przez strony oraz przez państwa trzecie¹². Spór powstał w czasie wojny secesyjnej. Rząd Stanów Zjednoczonych zażądał odszkodowania za szkody wyrządzone przez statek konfederatów „Alabama”, który został uzbrojony w Liverpoolu. Rząd brytyjski nie zapobiegł wypłynięciu statku z portu, mimo ostrzeżenia, iż udzielenie pomocy konfederatom zostanie odebrane jako naruszenie neutralności. Sąd arbitrażowy przyznał odszkodowanie w wysokości 15 mln dolarów¹³.

Kolejnym wydarzeniem na drodze rozwoju arbitrażu było podpisanie Konwencji Haskich z 1899 i 1907 r. Charakter konferencji w Hadze jest różnie interpretowany w nauce prawa międzynarodowego. Najważniejszym osiągnięciem była instytucjonalizacja rozjemstwa oraz stworzenie Stałego Trybunału Arbitrażowego. Trybunał nie jest sądem stałym sensu stricto. Stała jest lista arbitrów, spośród których strony wybierają skład. STA nie jest sądem obligatoryjnym. W doktrynie pojawiają się głosy krytykujące przyznawanie roli ustaleniom zawartym w obu konwencjach. Dokumenty nie wnoszą nowych elementów do zwyczajowych procedur ustalonych w XIX wieku, są jedynie spisaniem prawem zwyczajowym, które już funkcjonowało. Utworzony trybunał jest uznawany za instytucję beczynną, która po utworzeniu Stałego Trybunału Sprawiedliwości Rozjemczej utraciła rację bytu¹⁴. Nie można się zgodzić z wyżej zaprezentowanym stanowiskiem. Przyznać należy, iż w pierwszej konwencji Haskiej głównie ugruntowano dziewiętnastowieczny pogląd na arbitraż, jako „najbardziej skuteczny” i „najbardziej sprawiedliwy” sposób rozwiązywania sporów. Kontynuacja postanowień z 1907 r. wprowadziła nowe rozwiązania. Zmieniono procedurę wyłaniania arbitrów, trybunał uzyskał kompetencję do sporządzania za zgodą stron umów kompromisowych, wprowadzono postępowanie skrócone. Obie konwencje stworzyły podstawy prawnomiędzynarodowe arbitrażu.

Nieudane próby wprowadzenia rozjemstwa obligatoryjnego nie przerwały dążeń do urzeczywistnienia planów. Protokół Genewski z 1924 r., w którym wprowadzono obowiązkowe korzystanie z procedur rozjemczych nie został nigdy ratyfikowany, podobnie Akt Generalny Komitetu Arbitrażowego i Bezpieczeństwa Ligi Narodów, który został zalecony do stosowania¹⁵. Dwa inne akty wielostronne, Pakt Bogotański i Konwencja Europejska, odsyłają strony do korzystania z ogólnej listy arbitrów Stałego Trybunału Rozjemczego w Hadze. Współcześnie działającymi sądami sta-

¹² J. Sutor, *Pokojeve załatwianie sporów międzynarodowych*, Wrocław 1979, s. 151.

¹³ W. Czaplński, A. Wyrozumka, op.cit., s. 437.

¹⁴ R. Bierzanek, *Załatwianie sporów międzynarodowych 1945–1973*, Warszawa 1974, s. 149.

¹⁵ J. Sutor, op.cit., s. 151.

łymi posługującymi się metodą arbitrażu są: Trybunał Wspólnot Europejskich, Europejska Komisja i Trybunał Praw Człowieka oraz Afrykańska Komisja Mediacji, Koncyliacji i Arbitrażu. W wielu umowach dwustronnych przewidziano możliwość powołania sądów arbitrażowych¹⁶.

3. Współczesna działalność Stałego Trybunału Arbitrażowego

Obecnie Trybunał rozpatruje co najmniej dziewięć spraw, z których siedem rozstrzyganych jest na podstawie prawa międzynarodowego publicznego. Dokładne określenie ilości zawisłych sporów jest trudne. Poufność postępowania, jedna z zalet postępowania arbitrażowego, uniemożliwia wgląd w dokumenty spraw, jeśli strony zastrzegły ich tajność.

Konflikt między Malezją a Singapurem dotyczy postawionych przez Singapur żądań zwrotu terenów nad cieśninami. Spór rozpoczęła Malezja 4 lipca 2003 r., na podstawie art. 287 Konwencji Narodów Zjednoczonych o Prawie Morza oraz art. 1 Aneksu VII do Konwencji.

24 lutego 2004 r. Gujana rozpoczęła spór z Surinamem. Przedmiotem sporu jest wyznaczenie granicy morskiej. Trybunał orzeka na podstawie Aneksu VII Konwencji o Prawie Morza. Strony zgodziły się na utajnienie procedury ustnej i pisemnej. Orzeczenie zostanie prawdopodobnie podane do publicznej wiadomości.

Procedury postępowania w sporze między Barbados a Republiką Trynidadu i Tobago również zostały utajnione. Spór dotyczy delimitacji wyłącznej strefy ekonomicznej i szelfu kontynentalnego. Toczy się na podstawie XV części konwencji o prawie morza i aneksu VII do Konwencji. 23 sierpnia 2004 r. Trybunał spotkał się ze stronami w Londynie, by uzgodnić zagadnienia proceduralne.

Spór między Królestwem Belgii a Królestwem Holandii dotyczy tzw. linii kolejowej Iron Rhine i znajduje się obecnie w fazie obrony. Sprawa Irlandii przeciwko Wielkiej Brytanii toczy się od 25 października 2001 r., na podstawie art. 287 Konwencji i art. 1 Aneksu VII. Dotyczy brytyjskiej fabryki paliw emitującej materiał radioaktywny na teren morski Irlandii. 24 czerwca 2003 r. spór został zawieszony.

Spór o granicę między Erytreą a Etiopią, wniesiony 12 grudnia 2000 r. jest częściowo rozstrzygnięty. Zadaniem Komisji była delimitacja i demarkacja granic na podstawie traktatów kolonialnych z lat 1900, 1902, 1908 i obowiązującego prawa międzynarodowego. Proces delimitacji granic został zakończony, obecnie Komisja zajmuje się demarkacją.

Komisja skarg została utworzona na podstawie tzw. Porozumienia Grudniowego między Erytreą a Etiopią z 12 grudnia 2000 r. Komisja jest niezależnym organem działającym pod auspicjami Stałego Trybunału Arbitrażowego. Orzeka na podstawie Konwencji Genewskich z 1949 r. oraz innych norm prawa humanitarnego. Przed-

¹⁶ J. Pieńkos, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Kraków 2004, s. 157.

miotem orzeczeń są skargi rządów i osób fizycznych i prawnych obu stron. Komisja wydała kilka orzeczeń częściowych¹⁷.

Większość sporów przekazywanych obecnie Stałemu Trybunałowi Arbitrażowemu można przyporządkować do wyróżnionej wcześniej grupy trzeciej, do której należą spory dotyczące własności i władzy jurysdykcyjnej nad terytorium i łowiskami. Można założyć, iż coraz częściej pojawiające się spory, których przedmiotem jest zanieczyszczenie środowiska należą do grupy trzeciej, gdyż odnoszą się bezpośrednio do władztwa państwa nad terytorium, które ulega niekorzystnym wpływom innego państwa.

Największe trudności występują przy delimitacji obszarów morskich. Konflikty rozstrzygane na podstawie Konwencji o Prawie Morza stanowią największy odsetek wszystkich spraw a rozstrzyganie trwa najdłużej.

Analizując przedstawione sprawy można mieć uzasadnione wątpliwości dotyczące szybkości postępowania arbitrażowego. Cecha uważana za główną zaletę rozjemstwa nie wydaje się mieć dużego znaczenia, szczególnie w bardziej skomplikowanych sporach. Czas trwania procedury arbitrażowej jest różny. Sprawa między Wielką Brytanią a Irlandią o udostępnienie dokumentów dotyczących zanieczyszczenia środowiska trwała od 18 czerwca 2001 r. do 2 lipca 2003 r.¹⁸ i stanowi dowód na sprawność arbitrażu.

4. Zmiany w poszczególnych rodzajach postępowania rozjemczego

Arbitraż jednoosobowy uznawany jest za rozwiązanie typowe dla średniowiecza. Projekty kolegiów rozjemczych pojawiły się w XV wieku, ale nie spowodowały zaniknięcia wcześniej stosowanej praktyki. W XIX wieku, będącym okresem największego rozwoju arbitrażu, wydawano orzeczenia oparte na zwyczaju średniowiecznym. Przykładem jest wyrok Fryderyka Wilhelma IV z 1843 r. w sporze między Wielką Brytanią a Francją w sprawie tzw. blokady Portendick'u. Decyzja została podana do wiadomości bez uzasadnienia, gdyż uważano, że stanowisko arbitra oparte na zaufaniu stron nie może być niczym krępowane. Wydane w 1870 r. orzeczenie prezydenta Chile, w przeciwieństwie do poprzednio podanego przykładu, było oparte na obszernym uzasadnieniu prawnym¹⁹. Mimo że w przepisach konwencji haskich nie wymaga się podania motywów dla wyroków pojedynczego arbitra, w dwudziestowiecznych orzeczeniach najczęściej zawiera się uzasadnienia i opinie prawne, sporządzone zwykle przez prawników o uznanym autorytecie, specjalizujących się w danym rodzaju spraw. Przykładem sentencje królowej Elżbiety II z 1966 i 1977 r.

¹⁷ www.pca-cpa.org stan na dzień 20.02.2005 r.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ M. Iwanejko, *op.cit.*, s. 217 i nast.

w sporach granicznych między Argentyną a Chile²⁰. Nie nastąpiła rezygnacja z arbitrażu: jednoosobowego.

Tabela 1. Typ arbitra wybieranego w sporach międzynarodowych w poszczególnych okresach w procentach²¹.

Lata	Arbitraż jednoosobowy	Trybunał arbitrażowy	Razem
1815–1821	11	89	100
1822–1847	31	69	100
1848–1870	26	74	100
1871–1889	26	74	100
1890–1917	31	69	100
1918–1944	35	65	100
1945–1969	23	77	100
Razem	30%	70%	100%

W powyższej tabeli zaprezentowano zestawienie procentowego udziału spraw rozstrzyganych przez pojedynczego arbitra i trybunały w ogólnej liczbie sporów rozwiązywanych metodą rozjemstwa. Większość nowożytnych sporów rozwiązywały trybunały. Udziału arbitrażu: jednoosobowego nie można uznać za marginalny. Konsekwencją jest negacja powszechnej opinii, iż analizowany typ rozjemstwa nie odegrał znaczącej roli w nowożytnych stosunkach międzynarodowych. Wyraźne zmniejszenie wskaźnika można zaobserwować w drugiej połowie dwudziestego wieku. Podobne wahania nie wystąpiły wcześniej i na tej podstawie można przypuszczać, że oznaczają zmianę w kierunku rozwoju arbitrażu: jednoosobowego. Dane, którymi dysponuje autor nie są wystarczające do wyprowadzenia definitywnych wniosków dotyczących przyszłych zmian w udziale obu typów rozjemstwa. Na podstawie zgromadzonego materiału wskazuje się na prawdopodobieństwo dalszego zmniejszania się liczby spraw przekazywanych do rozstrzygnięcia pojedynczemu arbitrowi. Nie wydaje się przekonujące stwierdzenie, iż państwa przestaną korzystać z analizowanej formy. Dogodnym dla stron sposobem rozwiązywania konfliktów jest przekazanie sprawy do rozstrzygnięcia organizacji międzynarodowej lub szefowi organizacji. Metoda gwarantuje bezstronność oraz odpowiedni autorytet arbitra.

Kolejnym tematem analizy są zmiany w udziale czterech kategorii sporów międzynarodowych w ogólnej liczbie sporów poddanych arbitrażowi.

²⁰ W. Czaplński, A. Wyrozumska, op.cit., s. 477.

²¹ G. Raymond, op.cit., s. 21.

Tabela 2. Udział kategorii spraw w wybranych okresach, w procentach²².

Lata	1	2	3	4	Razem
1815–1821	56	11	22	11	100
1822–1847	54	8	15	23	100
1848–1870	37	19	19	26	100
1871–1889	19	5	34	42	100
1890–1917	39	8	21	32	100
1918–1944	48	8	13	31	100
1945–1969	46	0	39	15	100
Razem	41%	8%	21%	30%	100%

Za podstawę dalszej analizy posłuży teza, iż państwa przekazywały do rozstrzygnięcia w drodze arbitrażu sprawy mniejszej wagi, głównie drobne spory graniczne²³. Dane zamieszczone w tabeli częściowo potwierdzają tezę. W całym branym pod uwagę okresie spraw z pierwszej grupy, charakteryzujących się najmniejszym znaczeniem, było najwięcej. Różnica między kategorią pierwszą a czwartą jest znacznie mniejsza niż różnica między kategoriami drugą a czwartą. Waga sporu nie wydaje się być decydującym czynnikiem, może mieć drugorzędne znaczenie wobec charakteru sprawy, który przesądza o przydatności metody arbitrażowej.

Przyczyny diametralnej zmiany tendencji na początku XX wieku wymagają głębszej analizy. Na etapie badania danych należy zwrócić uwagę w jakim stopniu zmieniły się wartości w poszczególnych polach. Ilość spraw uznanych za najmniej znaczące po gwałtownym wzroście na przełomie XIX i XX wieku nie ulegała znaczącym zmianom. W ustalonej w XX wieku sytuacji międzynarodowej arbitraż wydaje się być optymalną metodą rozwiązywania sporów pierwszej kategorii. Powodem jest charakter spraw, zbliżony do sporów z zakresu prawa międzynarodowego prywatnego, które są często poddawane arbitrażowi.

Najmniej liczna jest druga grupa konfliktów. Sprawy mniejszości i obywateli państw obcych są najczęściej szczegółowo regulowane w prawie wewnętrznym. Umowy międzynarodowe dotyczące materii są przestrzegane na zasadzie wzajemności. W drugiej połowie XX wieku nie zanotowano żadnej sprawy z kategorii drugiej. Biorąc pod uwagę ogólny niewielki udział grupy można zaryzykować stwierdzenie, że odsetek nie wzrośnie znacząco w przyszłości i będzie stanowił marginalną część orzeczeń.

Znaczący wzrost udziału trzeciej kategorii spraw w ostatnim okresie należy przypisać zmianom terytoriów państw po drugiej wojnie światowej. Uogólnianie trendu

²² Ibidem, s. 18.

²³ R. Bierzanek, J. Symonides, op.cit., s. 341.

mogłoby okazać się błędne. W ustabilizowanej sytuacji międzynarodowej sporów z analizowanej grupy będzie pojawiać się coraz mniej. Będą dotyczyć już zawartych porozumień, w konsekwencji zostaną zaliczone do grupy pierwszej.

Mówiąc o ostatnim typie spraw należy zauważyć sukcesywny spadek wartości w czwartej kolumnie tabeli. Ponadczterdziestoprocentowy udział najważniejszych sporów w dziewiętnastowiecznych postępowaniach arbitrażowych świadczy o znacznym upowszechnieniu metody. Zanotowane zmniejszenie oznacza coraz mniejsze zaufanie dla skuteczności metody w badanym przedziale konfliktów. Państwa przekazują spory o najwyższej wadze sądom stałym, działającym według określonej procedury. Nie bez znaczenia jest też fakt, że metoda arbitrażowa jest zalecana dla rozwiązywania sporów prawnych, zalecenie zostało podkreślone w art. 38 Konwencji Haskiej. Sprawy natury politycznej, mające zwykle większe znaczenia, mogą być również przedmiotem rozjemstwa, ale możliwość ta jest rzadziej wykorzystywana²⁴. W przepisie nie przesadzono o całkowitym zaniku udziału czwartej grupy spraw w procedurach arbitrażowych, wskazano jedynie na tendencję spadkową, którą potwierdzają zgromadzone dane. Konflikty należące do najważniejszych stanowią margines spraw poddanych rozjemstwu i żadne argumenty nie przemawiają za zmianą sytuacji.

Dla oceny różnych przejawów arbitrażu stworzono dodatkowe wskaźniki:

- Zakres (Scope) – ilość uczestników arbitrażu jako udział procentowy w liczbie członków systemu międzynarodowego;
- Znaczenie (Amplitude) – ilość spraw przekazywanych do rozstrzygnięcia przez główne mocarstwa jako procent wszystkich spraw;
- Intensywność (Intensity) – ilość spraw należących do czwartej kategorii jako procent wszystkich spraw²⁵.

Zmiany natężenia wskaźników przedstawione zostały na wykresie 1.

W oparciu o wykres można zauważyć kilka prawidłowości:

- zmiany natężenia poszczególnych wskaźników nie mają ze sobą bezpośredniego związku;
- wydarzenia uważane za przełomowe dla rozwoju arbitrażu (np. podpisania konwencji haskich w 1899 i 1907 r.) nie mają wpływu na radykalne zmiany wskaźników.

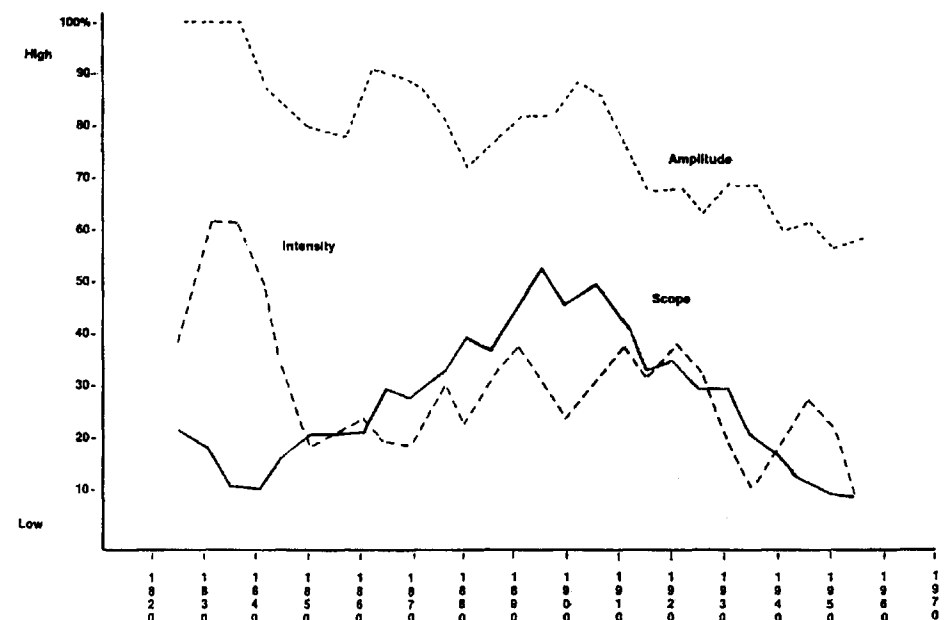
5. Czynniki warunkujące rozwój

Autorzy prac z zakresu arbitrażu, Remigiusz Bierzanek, Marian Iwanejko, przedstawiają dane statystyczne, w których obrazuje się z różną dokładnością rozwój metody. Niewiele jest prac, w których podjęto się szczegółowej analizy czynników

²⁴ J. Pieńkos, *op.cit.*, s. 654.

²⁵ G. Raymond, *op.cit.*, s. 17 i nast.

Wykres 1. Zmiany wskaźników zakresu, znaczenia i intensywności arbitrażu²⁶.

mających wpływ na zmiany popularności rozjemstwa. Bez uwzględnienia podstaw zmian przewidywania wyprowadzone z samych danych statystycznych mogą nie mieć pokrycia w rzeczywistości.

Wyróżnia się dwa rodzaje czynników warunkujących korzystanie z arbitrażu: kulturalne i strukturalne. Do pierwszej grupy zalicza się normy dotyczące użycia siły, np. poglądy o wadze konieczności wojskowej i neutralności oraz normy dotyczące pokojowych metod rozwiązywania konfliktów. Na uwarunkowania strukturalne składają się trzy elementy:

- podział władzy – poziom koncentracji i przemieszczania,
- hierarchia,
- więzy międzynarodowe²⁷.

Konwergencja zachodzi między intensywnością aktywności arbitrażowej a hierarchią państw. Państwo stojące w obliczu utraty pozycji międzynarodowej może odwołać się do przemocy w celu utrzymania prestiżu. Mocarstwa stosują wojny prewencyjne dla potwierdzenia wpływów u państw, których pozycja wzrosła, obserwuje się tendencję do testowania nowo nabytej siły w drodze akcji militarnych. Powyższe argumenty dowodzą, iż podczas okresów charakteryzujących się niekonsekwencją i mobilnością statusu państw rozjemstwo było stosowane w sprawach o małej wadze,

²⁶ Ibidem, s. 19.

²⁷ Ibidem, s. 4.

niż w sporach wyzwających wrogość. Bardziej istotne konflikty rozwiązywano stosując siłę. Aktywność arbitrażowa jest odwrotnie proporcjonalna do zmian pozycji międzynarodowej państw.

Najważniejszymi determinantami zakresu są, w porządku ich wpływu, znaczenie arbitrażu w międzynarodowej kulturze prawnej, niekonsekwencja w pozycji międzynarodowej państw oraz ilość sojuszy. Znaczenie kulturowe i niekonsekwencja pozycji są wprost proporcjonalne do zakresu. Ilość sojuszy wydaje się być odwrotnie proporcjonalna. Wszystkie wymienione czynniki nie wpływają na większe wahania.

Oba rodzaje czynników, kulturalne i strukturalne mają wpływ na znaczenie sporów poddawanych arbitrażowi. W badaniach wykazuje się, że zmiany natężenia czynników powodują znaczne zmiany wartości. Koncentracja wpływów jest uważana za najistotniejszy czynnik decydujący o ilości mocarstw korzystających z arbitrażu. Podobnie jak niekonsekwencja w pozycji państw jest wprost proporcjonalna do znaczenia.

Do podobnych wniosków można dojść badając intensywność rozjemstwa. Państwa poddają arbitrażowi sprawy większej wagi kiedy wpływy są skoncentrowane w gestii kilku krajów, między podmiotami prawa międzynarodowego istnieje stabilna hierarchia pozycji a arbitraż jest uważany za ważną metodę rozwiązywania konfliktów.

Podsumowując, dla rozwoju arbitrażu międzynarodowego konieczne jest spełnienie trzech warunków:

- przewaga wpływów musi być skoncentrowana w gestii kilku mocarstw;
- między mocarstwami nie mogą zachodzić poważniejsze przejścia wpływów;
- poniżej poziomu mocarstw powinna istnieć stała hierarchia państw.

Kiedy powyższe czynniki występowały arbitraż odgrywał istotną rolę w międzynarodowej kulturze prawnej. W okresach kiedy warunki nie były spełnione, waga rozjemstwa malała i mniejsza ilość państw korzystała z analizowanej metody²⁸.

Na stosowanie arbitrażu wywierają wpływ nie tylko przedstawione czynniki. Decydującą rolę odgrywają argumenty prakseologiczne i utylitarne. Należy zanalizować korzyści, które państwo może odnieść przekazując spór do rozstrzygnięcia w drodze rozjemstwa oraz niedogodności jakie wiążą się z analizowaną metodą.

Najczęściej podawaną zaletą postępowania arbitrażowego jest elastyczność. Strony mają wpływ na wybór arbitrów i procedury oraz podstaw orzekania. Mogą zgodzić się na stosowanie prawa międzynarodowego, prawa jednego z państw lub wystąpić o orzeczenie oparte na zasadach słuszności i sprawiedliwości. Poufny charakter procedury służy ograniczeniu reperkusji politycznych sporu²⁹. Sąd arbitrażowy jest związany kompromisem lub klauzulą i nie może wydać sentencji, której strony nie

²⁸ Ibidem, s. 95 i nast.

²⁹ R. Bierzanek, *op.cit.*, s. 147.

akceptują. Strony posiadają wpływ na koszty postępowania. Wykluczona jest dyskryminacja państw o niższym statusie ekonomicznym.

Warto zwrócić uwagę na czas potrzebny na wydanie wyroku. Jest często krótszy niż czas wyrokowania sądu, mimo iż zalicza się okres potrzebny do ukonstytuowania składu orzekającego. W bardziej skomplikowanych sprawach przewaga arbitrażu nie jest tak wyraźna.

Porównując rozjemstwo z innymi pokojowymi metodami rozwiązywania sporów można wykazać kolejne zalety. Zadaniem arbitra jest wydanie ostatecznego, obowiązującego strony wyroku. Cecha daje przewagę nad mediacją, która zależy od stanowisk stron i rozwiązanie sporu może okazać się niemożliwe³⁰.

W nauce zwraca się uwagę na wiele niedogodności związanych ze stosowaniem rozjemstwa. Kontrowersje wzbudza sposób wyboru arbitrów, a dokładniej fakt, iż arbitrzy wybierani przez strony są w rzeczywistości rzecznikami stron, nie bezstronnymi uczestnikami postępowania. Stronniczość arbitrów nie ma wpływu na decyzję, która jest podejmowana większością głosów i zależy od superarbitra. Z uwagi na funkcję rozjemstwa, którą może być godzenie interesów stron, sposób wybierania arbitrów jest zaletą a nie wadą metody.

Kolejny zarzut stawiany procedurom arbitrażowym dotyczy trudności w wyłonieniu superarbitra i odmowy wskazania arbitra przez jedną ze stron. MTS odrzucił możliwość stosowania w podobnych przypadkach postanowień traktatów regulujących skutki prawne nieobecności prawidłowo wyznaczonego arbitra. Po orzeczeniu MTS do zwyczaju wprowadzona została praktyka umieszczania w traktatach postanowień określających zastępczą procedurę wyznaczania arbitra za stronę, która obowiązku nie dopełniła³¹. Rozwiązanie problemu zostało przewidziane w Konwencji Europejskiej. Zgodnie z przepisem art. 21 jeśli strony w ciągu trzech miesięcy nie powołają trybunału, a w ciągu kolejnych trzech miesięcy nie osiągną zgody w sprawie powierzenia zadania państwu trzeciemu, trybunał zostanie powołany przez przewodniczącego MTS³².

Za poważną wadę rozjemstwa uważa się przestarzałość metody w sferze ustalania faktów. Słuszne wydaje się przekazanie spraw komisjom śledczym. Fakt powyższy nie ma wpływu na rozstrzyganie sporów prawnych, będących głównym przedmiotem orzeczeń arbitrażowych. Analizując przyczyny spadkowej tendencji ilości spraw przekazywanych do rozstrzygnięcia przez trybunały podaje się argumenty przemawiające za stosowaniem arbitrażu handlowego w sprawach, w których stronami są spółki. Praktyka jest stosowana nawet w przypadkach sporów o dużym znaczeniu dla państw. Umożliwia nieangażowanie się państwa w procesy sądowe i spory mogące wywierać wpływ na stosunki polityczne między państwami³³.

³⁰ J. Sutor, *op.cit.*, s. 154.

³¹ M. Iwanejko, *op.cit.*, s. 230.

³² J. Sutor, *op.cit.*, s. 161 i nast.

³³ R. Bierzanek, *op.cit.*, s. 150 i nast.

6. Wnioski

Na podstawie analizy procedur arbitrażowych i rozwoju rozjemstwa można sformułować następujące wnioski:

- arbitraż rozwinął się w zróżnicowanych formach. Cecha ułatwia dostosowanie procedur do potrzeb poszczególnych państw;
- nie wszystkie formy arbitrażu są jednakowo często stosowane i będą rozwijały się w przyszłości. Trybunały arbitrażowe rozstrzygać będą znacznie liczniejszą część spraw niż pojedynczy arbitrzy;
- wykazana została różna przydatność arbitrażu w zależności od charakteru sporu. Znacznie skuteczniej rozstrzyga spory prawne niż polityczne;
- obecnie panują niesprzyjające warunki do rozstrzygnięcia w drodze rozjemstwa spraw większej wagi. W przyszłości arbitraż będzie prawdopodobnie używany głównie do orzekania w sprawach finansowych, dotyczących zobowiązań umownych oraz interpretacji umów międzynarodowych;
- instytucjonalizacja procedur arbitrażowych zbliży rozjemstwo do sądowego wymiaru sprawiedliwości.